A makói zsidóság a vészkorszakban

(A Makói holokauszt emlékönyvben megjelent tanulmány rövidített változata)

A holokauszt 60. évfordulójára emlékkönyvet jelentetett meg a makói Izraelita közösség. A gazdag múlttal rendelkező városban ez az első kiadvány, amely a helyi zsidóság történetének legtragikusabb és egyben legelhallgatottabb fejezetével foglalja be.

(Makói holokauszt emlékönyv; Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Urbancsok Zsolt; MAO, 2004.)

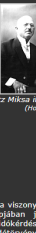

Iritz Miksa dzinagyskereskedő és családja (Homonnai-hagyaték, JAM)

Az a viszonylagos **tolerancia**, amely a város zsidó és nem-zsidó lakosainak kapcsolatát alapjában jellemezte, az **1930-as évek végén megszűnt.** A kormánypárt a „zsidókérdést" a közösség egyszerű témájává tette, mint ezer másik helyzetére. Ezért a zsidóság részére a város alacsonyan fekvő, vizes, főként szegényparasztok lakta részét, **Honvéd**- ot jelölte ki lakóhelyül. Átmeneti megoldásként – amig a honvédlak kiürítésének – a zsidóknak a város felszabadítása, **a szovjetunióban eltöltött évek** kellett kőltözniе. Ide május 17 és 20. között kellett áttelepülniük azoknak, akik más vörösrőcsen laktak. Mivel a leltározás lassan haladt, a polgármester a beköltözés idejét háromra napra meghosszabbította. Ezy Bartalan nem szívesen, de – a szovjetunióban eltöltött évek miatt – kőltözött. Ide május 17 és 20. között kellett áttelepülniük azoknak, akik más vörösrőcsben laktak. Mivel a leltározás lassan haladt, a polgármester a beköltözés idejét három napral meghosszabbította. Ezy Bartalan nem szívesen, de – a szovjetunióban eltöltött évek miatt – kőltözött. A hitkőszégek közügazgatási előljárólvá *Hetényi Sándor* neokolg és *Paskesz Fülöp* ortodox hitkőszégi elnőkst nevezte ki. 1944 májusában a rendőrségen elégálltottak és brutálisan megverték. **Vorhand Mózes** ortodox főrabbin. A 87 éves, fellős, gyönge öregember a bántalmazást, de néhány nap múlva meghalt. Temetésére csak tíz férfit engedtek ki a gettőgő, hogy elmondhassák a kaddist. Sírja ma a Makóról elszármazott ortodox zsidók zarándokhelye.

A makói gettő felszámolása

1944. június 10-én megérkezett a deportálási parancs: a makói gettőt fel kell számolni, a zsidókat a szegedi gyűjtőtáborba kell szállítani. A deportálást a csendőrség és a pénzügyigazgatóság szervezte. A közigazgatási apparátusban az volt a feladata, hogy ügyeljen az elszállítás zavartalanságára, és minden segítséget megadjon a szállítást végző szervezőknek. **Június 15-én, csütörtökön a csendőrség lezárta a gettőt.** A polgármester hét orvost rendelt ki a gettőbe a vasúti szállítás közti útszakaszra: *"ónyilkosság és rosszullét várható, tehát úgy osszák be magukat őzőt az útvonal. Nagy mindig kézzel legyenek!"* Délután 5 órára a polgármesteri hivatalba megérkeztek a hitkőszégek előljárói. Az ügyek visszamélését szerint: Bécsy *"kiadta a parancsot f. j. hogy pénteken hajnali 4 órára készen legyünk, mert elvisznek bennünket"*. A polgármester – talán vigasztalásukra – azt mondta: szerencsésjük van, mert egy amerikai akció keretében német fogolykcsel cserélik ki őket. A gettő szomszédságában a munkamárkák sajátt kellett fölkészűlnük a deportálásra. Két hétre való sózraz élelmet és személyenként 50 kg ingóságot, ágyneműt, szerszámokat, munkamárkát, sajátt vaktáskát fehérnőmű, egy fölokbakított és egy pár cipőt vihettek magukkal.

Június 16-án, pénteken megkezdődött a makói gettő fölszámolása. Hajnali 5 órakor a csendőrök csoportokban szétszaladtak a neokolg szomszédságában lévő házakat és a nőket különválasztották, majd az "átvevő bizottságok" tisztviselői elvették tőlük a pénzüket és az értéktárgyaikat. A jegygyűrűket is lehúzták az ujjukról. A szomszédok szerint: „Ez volt a legrettenetesebb, amit csak a földszinten, a tőszbe szállítás a karzatról nyílő kis helyiségbe terelték. A foldszinten négy, a karzaton három bába vizsgált. Ott a pénzügyigazgatóságtól kirendelt tisztviselőnők ellenőrizték. A vizsgálatat a nők rendkívül megalázóznak érezték: " *A gettőben napján (././ a zsidó templomba rendeltek bennünket a hatósági tisztviselők. A csomagot férfiak szigálltak meg előszor. Ettől néhány métterre volt felállítva a helység, ami egy pokrócczal volt elfüggönyözve. [./ A vizsgálat után a zsidó templomot elhagytuk, és a szomszédos templomba bementünk: megcsufolva éreztem magam."* A makói és a szegedi zsinagógában történt eseményekről *Hamvas Endre* csanádi megyéspüspök fölháborodottan számolt be *Serédi Jusztinán* hercegprimásnak: " *Es más egy kepe volt a szegedi szedettel be. Június 16-án délután, az* **1606 makói és környékbeli zsidót** nemzeti színű zászlókkal föllobogózott vasúti kocsikba zártak. Egy-egy vagonba 60-70 embert zsúfoltak. Az állomason a város egész tisztviselőkara fölorakozott. Ott volt a polgármester, a vármegye főispánjének megkérte, szóljon a polgármesternek, ne zárják rajuk egészen a vagon ajtaját, mert megfulladnak. Nem sokkal később a tisztviselő visszajött a polgármester válaszával: *? Csak Szegedig mennek, addig kőrjük.? A szegedieknek kigördült az állomásról, majd délután 5 órára megérkezett a szegedi bevagonirozási kőzpontba.*

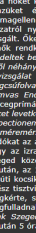

"...jelentem, hogy ma már Makón zsidó nincs."

"Kiránduló utunk Kassán át vezet..."

A zsidóság június 16-án elhagyta a várost, további sorsa a szegedi zsidókével kapcsolódott össze. *"Az üzemegdi állomáson szállunk ki, s az akkori SZAK-pályán tőltőttünk néhány napot. Sátrakat állíttottak fel a résznyére. Aknnak jutott hely bent, azok bent aludtak, akiknek nem, azok kint aludtak az alatt éjszakáztak"* emlékezett egy szemtanú. **Június 21-én** a Szegedi Átlétikai Club sportpályájára a makói zsidókat szállítják a **Cserzy Mihály utcai téglagyárba.** Itt több mint nyolczer embert zsúfoltak össze. A rendőrség szerint a csendőrség felszólítása volt. A nagyvarádi és a zombori csendőrskolák legénységét vezényelték a gyűjtőtáborba, akik nem tartozkodtak az V. csendőrkerület fennhatósága alá. Ennek ellenére *Finta Imre* hat beosztottjával rendszeresen megjelent a téglagyárban, ke tereztálta a szőlőszőlőt. Naponta többszőr fölszólította őket, hogy adják át a mégg náluk lévő értékeket, mert ha valakinél a legcsekélybb pénzt vagy értéket találják, azonnal agyonlonvik.

Június 21-én megérkezett az SS deportálási parancsa. Eszerint a szegedi gyűjtőtáborba szszemállt zsidósagt három szakaszban szállítják el. **Az elsőt szeptember hónapban, 25-án, 27-én és 28-án indulnak.** Egy szerelvény 45 vagonból áll, és háromezer főt szállít (egy-egy vagonba 70 embert zsúfoltak poggyászalkkal együtt). Az V. (szegedi) csendőrkerület területéről június 25. és 28. között összesen 21 489 főt deportálnak a hatóságok. Az első "zsidóvonat" június 25-én indult a rőkusi pályaudvarról. *"Borzalmas látvány volt* - írta az egyik szemtanú - *Az emberek hátán batyuk, ágyneműk, ruhák, élelmiszer szakszerűtlenül csomagolva, ahogy összekapkodtak megpróbált emberek valamit fődrengéskor vagy árvízkor."* A célállomás Auschwitz volt. Ide az első transzportral 3199 embert szállítottak, köztük számos makói is. A kitért zsidók - utolsó szegediként - egy levelezőlapot dobott ki a vonatból: *"4 meg padjaid? Szívjon fel levlap érkezett - jelentette późpökének Csepregi Imre prelátus - kuszált fizsnal, úgy látszik fölve, s talán sötétbe írhatta, mely szerint Kassa felé halad a vonatjuk, és nem tudják hová kerülnek; mert nyáj egészen pázsitra van kiszórva"* Kassán a nagyvarádi csendőrök SS katonák váltották fől. Az auschwitzi megemésztő táborba 3-4 napos út után, június 28-29-én érkezhettek meg. További sorsukról nem sokat tudunk. Minden bizonnyal velük is az történt, mint az odaszállított többi zsidóval: a 14 évesnél fiatalabbokat, a betegeket, az 50 évesnél idősebbeket és a bűntettel előélettűeket azonnal a gázkamrába küldték. A többieket SS orvosok vizsgálták meg. Akiket győngének vagy betegnek találtak, azokat a gázkamrába küldték. Az egészségesek a munkára kerülő táborba jutottak. A mondott szerint: Bécsy *"Mártírjaink emlékére. Kik dolgoztatnak szegények egymást, a halál sem választja el őket. Emlékük szent és áldott."*

Sajnos Makón ma már csak néhány izraelita él. Nem működik hitkőszégi. Az egykor oly népes makói zsidóság gazdag tőrgyi hagyatéka és a hitkőszégek iratanyaga is megsemmisült vagy elkallódott az elmúlt több mint fél évszázad alatt. Az adatgyűjtést így elsősorban tőredékes levéltári források alapján tudtuk elvégezni. A munkát nehezítette, hogy a legfontosabb forrásnak tekintett holttanyiválási végzések megsemmisültek, és a halálesetek legnagyobb részét nem anyakönyvezték. Sok zsidó mártír személyi adata és sorsa ezért ismeretlen számunkra. A majd 1200 nevet tartalmazó lista – minden igyekezetünk ellenére - sajnos nem lehet teljes. Az adatgyűjtést így tovább folytatjuk.

(Urbancsok Zsolt)

Ezűton is kérünk minden Makóról elszármazottat, hogy visszaemlékezéseivel segítse munkánkat!

(Dr. Kecskeméti Ármin Egyesület - kae.mako@gmail.com)

Dr. Kecskeméti Ármin Egyesület
Levélcím: 6900, Vorhand rabbi tér 3
Telefon/fax: Makó 0900, Jókai u. 17/a
e-mail: kae.mako@gmail.com